

POSTANAK RIJEČI POGUSLO (OHRID, 1379)

Valentin PUTANEC, Zagreb

Deset godina prije historijske Kosovske bitke (1389) umro je 1379. i na Ohridu u Crkvi sv. Bogorodice (= sv. Klimenta) zakopan Ostoja Rajaković, rođak kralja Marka (Kraljevića) i zet župana Grope. Njegovi rođaci postavili su mu kamenu nadgrobnu ploču s natpisom:

Prěstavi se rabъ božij Ostoja Rajakovikъ poguslomъ Ugarčikъ i surodnikъ kralja Marka, zetъ župana Grope. lěto ≠ z. ω. p. i. mēseca oktombria i. ind. g. Vasъ že molju, bratija moja ljubimaja, pročitajušte prostite ra ba jako vy možete b(y)ti kako ja a ja kako vy nikoliže¹.

Ovaj je natpis prvi donio Franjo Miklošič u *Monumenta serbica* (Beč, 1858). Uz tekst je Miklošič pripisao da mu je taj natpis poslao iz Ohrida neki Grk koji ondje stanuje. Natpis je kasnije ponovno objavljen dva puta, jednom u Bugarskoj u *Bъlgarski starini iz Makedonija* (Sofija, 1908) i drugi puta u Jugoslaviji u Stojanovićevim *Starim srpskim zapisima i natpisima* (Karlovc, 1902—1923).

Riječ *poguslo*, o kojoj ćemo ovdje govoriti, unio je Daničić u *Rječnik iz književnih starina srpskih*, II, 1863, 330, a zatim i Miklošič u svoj *Lexicon*, str. 592. Jedan i drugi autor glosiraju riječ sa *cognomen*. Maretić je u *Rječniku hrvatskoga ili srpskoga jezika* Jugoslavenske akademije, sv. 10, str. 434 prenio Daničićevo mišljenje da riječ znači *cognomen*, ali je dodao i »Postanje tamno. Ako je od korijena gusle, ne razabira se sveza u značenju«. Dragutin Kostić je 1931. u *Srpskom književnom glasniku*, u vezi s time što je našao da bi neke pjesme mogle čuvati uspomenu na Ostoju Rajakovića, ponajprije smatrao da je ovdje krivo čitanje i da bi *poguslom* trebalo čitati, u značenju *nazvan* ili *zovom*, kao *poglusan*, a zatim je u *Južno-*

¹ Prepisano latinicom prema Stanojević, *Stari srpski zapisi i natpisi* IV, 1923, str. 16. Isti autor u prvoj knjizi ovog djela na str. 48 donosi ovaj zapis nešto izmijenjen.

slavenskom filologu 1933, knjiga 12., izmijenio svoje tumačenje smatrajući da ovdje *po guslom* treba čitati *po guslom*, tj. dativom plurala *po goslomъ* i dodavši »starosrpski *po guslom*, sa punom vokalizacijom zatvorenog poluglasa, u imenici koja i nema jednine da bi joj se jače isticao rod, te je i udešena tako prema imenicama muškog i srednjeg roda, iako je ženskoga« (str. 47). Svoje ustrajanje, da se radi o *guslama* i prema tome o narodnim pjesmama, završio je Kostić ovim riječima: »Ali i bez svega toga istraživanja, bilo ma koje od tri spomenuta tačno, jasno je da »*poguslom*« stoji u direktnoj etimološkoj vezi sa reči »*gusle*« ... i da je Ostoja Rajaković dobio onaj nadimak Ugarčić u vezi sa *guslama*, tj. s guslarskim pevanjem o njemu, i to još za života svoga, koji je, sudeći prema liku njegovu ... bio vrlo kratak. Taj Ostoja na freski ohridskoj čovjek je sasvim mlad, bez brade i brkova, otprilike u dvadesetim godinama; u natpisu mu se ne ističe nikakva titula niti zasluga, u pohvalu mu se ipak ističe samo da je bio surodnik kralja Marka i zet župana Grope.« (str. 47-8).

Morfološki je teško tumačiti *poguslomъ* od *po guslomъ*. Starocrkvenoslavenski *po goslomъ*, današnje *po guslama*, moglo je dati *po guslem* kao što su davale i-osnove: *strastem*, *kostem*. Analogija prema konsonantskim muškim osnovama je vrlo rijetka (Bernardin, Zoranić). Evo što o tome piše Daničić, *Istorija oblika*: »Nalaze se te riječi izjednačene u ovom padežu i s muškim riječima u kojih je osnova na *a*, također XVI vijeka, ali rijetko: zapovidom Brn. 22b. 68. napastom Brn. 28. 68b. prsom Zor. 33b.« (p. 101). Kako je ta analogija, osim što je rijetka, i kasno potvrđena i daleko od Ohrida, smatram da se u *poguslom* ovdje ni u kojem slučaju ne radi o dativu plurala. O nekoj punoj vokalizaciji, po mom mišljenju, nema ni govora. Ja ću pokušati dati novo tumačenje ovog dijela natpisa Ostoje Rajakovića.

Riječ *poguslo* možemo tumačiti na dva načina. Po prvom radilo bi se o imenici na *-slo* od starocrkvenoslavenskog glagola *poğđiti* »vituperare, blasphemare« (v. Miklošič, *Lexicon palaeoslovenico-graeco-latinum*, Beč, 1862—65, str. 592). Riječ bi nastala prema tipu *maslo*, *veslo*, *čislo*, *povrijeslo* prema infinitivima *mazati*, *vesti*, *čisti*, **poversti*, i to od glagola **pogusti*, koji nije potvrđen. Od *guditi* bismo teže dobili *poguslo*. Riječ bi značila prema tome »nadimak, Spitzname«. Kako se tu radi o nadimku Ugarčić koji je za stanovnike iz okolice Ohrida u to doba zaista uvredljiv, riječ *poguslo* kao »Spitzname« dobro bi stajao u ovom tekstu.

Drugo bi tumačenje bilo da se tu radi o stranoj riječi koja se reflektirala u srednjovjekovnim makedonskim crkvenim krugovima kao *poguslo*. Tu bi se krio grčki klasični i srednjovjekovni termin *ἀπὸ γλώσσης* koji znači »1° par le libre usage de la parole, 2° par opp. à: d'après les actes« (cf. Bailly, *Dictionnaire grec-français*, Paris, 1950, str. 409) što bi tačno odgovaralo našem »po nadimku, nadimkom, zovom, neslužbeno nazvan«. Ovu grčku riječ u ovom obliku bilježe svi grčki leksikografi, kao Sophokles, *Greek lexicon of the roman and byzantine periods* (146—1100), 1904, zatim Pape, Dimitrakos i dr. Ako uzmemo da je bilo u kojem tekstu, u popisima stanovnika i sl., uz prvo, u knjigama pisano prezime bilo navođeno i ime kojim se dotičnik zvao u užem krugu svoje okoline, dakle nadimak, moramo uzeti da je svećenstvo makedonske crkve iz grčkih pisanih tekstova prenijelo formulu *ἀπὸ γλώσσης* i u svoje tekstove. Odatle je nastalo: *ἀπὸ γλώσσης* > **apoglos* > **apoglosom* > **poglosom* > **poglusom* > *poguslom*. Otpadanje početnog *a* tumačim kao u grecizmima *nalonja* < *ἀναλόγιον* ili *hi-/i-* u podrum < *ὑποδρόμιον*. Prijelaz *o/ω* > *u* tumačim kao u grecizmima *vunija* < *χωνίον*, *uma* < *χῶμα*, podrum < *ὑποδρόμιον*, kaluđer < *καλόγερος*, čakavskim *drmun* < *δρυμών*, *drum* < *δρόμος*. Metateza *poguslom* prema **poglusom* nastala je možda i u vezi s našim sufiksom *-slo*.

Pita se sada koja je od ove dvije etimologije vjerojatnija. Meni se čini, zbog toga a) što je glagol *pogoditi*, koji Miklošič navodi prema nekim ruskim izvorima, vrlo rijedak, b) što je nevjerojatno da se taj glagol govorio i u Makedoniji, c) što i s tumačenjem tvorbe od *pogoditi* imamo teškoće, te d) što se riječ *poguslo* nije sačuvala ni u jednom drugom južnoslavenskom dijalektu — da je izvođenje iz grčkog izvora vjerojatnije. Grčka fraza je najvjerojatnije bila upotrebljavana u pravoslavnim crkvenim krugovima i kao strana riječ mogla je biti prenijeta u terminologiju administracije, a mogla je živjeti i kao pučki grecizam, te je tako stigla i na ohridski nadgrobni natpis posvećen uspomeni Ostoje Rajakovića.

R é s u m é

L'EXPLICATION DU MOT POGUSLO (OHRID, 1379)

Le mot hapax légoménon *poguslo* est attesté une seule fois, et précisément sur la plaque tombale érigée en honneur de Ostoja Rajaković dans l'église de Notre Dame = Saint Clément à Ohrid, en 1379. Le même personnage y est nommé *Ostoja Rajaković poguslom Ugarčić*. Le sens de »surnom« a été reconnu

par tous les auteurs (Miklošič, Daničić, Maretić), seulement l'étymologie de ce mot n'était pas claire. Maretić a ajouté: »étymologie obscure, si le mot provient de la racine *gusle*, on ne saurait pas dire quelle relation existe entre les deux sens«. En 1931 et 1933 D. Kostić a voulu donner une explication de la provenance de ce mot (*poguslom* = **poguslan* part. pass. du **poguslati* »chanter par les gouslé« et puis *po guslom* < dat. pl. *po goslǎmъ* »dit, chanté par les gouslé«) mais il n'y a pas réussi ce qui donne à l'auteur l'occasion de donner une autre explication étymologique de ce mot: *poguslo* < *pogoditi* »vituperare, blasphemer« (le verbe est attesté dans les textes slavons russes) + *-slo* comme *maslo*, *veslo*, *čislo*, *povriješlo* par rapport à *mazati*, *vesti*, *čisti*, **poversti*; mais comme le verbe **pogusti* n'est pas attesté et *pogoditi* seulement dans le slavon russe et *poguslo* dans aucune autre langue slave, l'auteur recourt à une étymologie alloglottique: *poguslo* proviendrait de la formule grecque ἀπὸ γλώσσης »1° par le libre usage de la parole, franchement, 2° d'après les paroles, non d'après les actes« > **apoglos* > **apoglosom* > **poglosom* > **poglusom* > *poguslom* (méta-thèse; apocope de *a-* comme *nalonja* < ἀναλόγιον, hi-/i- dans *podrum* < ὑποδρόμιον; *o* > *u* comme *vunija* < χωνίον, *uma* < ῥώμα, *podrum* etc.). Le sens du mot serait »surnom oral«.

